

mgr ANDRZEJ DZIEDZIC

Ekspert ds. bhp certyfikowany przez CIOP-PIB
Biuro Doradczco-Uslugowe BHP Dąbrowa Tarnowska

Kontakt: bhp.andrzej@wp.pl

Problemy funkcjonariusza Policji związane z codzienną służbą – badania ankietowe

Fot. www.policja.pl

Obywatele często postrzegają Policję i jej służbę przez pryzmat tego, co pokazują media. Mamy wysokie oczekiwania wobec ich pracy, a realne możliwości nie są tak duże, jak filmowych funkcjonariuszy. Policja to obecnie jeden z największych polskich pracodawców. Co roku o przyjęcie w jej szeregach stara się ok. 35 tysięcy kandydatów – na etat może liczyć co 7. z nich. Badania opinii społeczeństwa z reguły dotyczą problematyki pracy Policji, poczucia bezpieczeństwa obywateli, stanu zagrożenia przestępczością itp. Niewiele jest natomiast badań, w których policjanci mogą wypowiedzieć się na temat odczuwanego przez nich niepokoju w trakcie pełnienia służby i poza nią. Dlatego też podjęto próbę zdiagnozowania poczucia bezpieczeństwa policjantów w subiektywnej ocenie wybranych aspektów ich pracy.

Słowa kluczowe: funkcjonariusz Policji, zaburzenia snu, stres w służbie, relacje z przełożonym

Police officer's problems related to daily service - survey

Citizens often see the police and their work from the perspective of what the media show. We have high expectations but the actual possibilities are not as great as those of fictional officers. The police are one of the largest Polish employers. Every year, 35,000 candidates apply to join the police force. Only 1 in 7 is successful. Public opinion surveys generally focus on police work, perceived public safety, crime threat, etc. However, there are few studies in which police officers can comment on their anxiety at and after work. This study aimed to diagnose police officers' subjective feeling of safety in selected aspects of their work.

Key words: Police officer, sleep disorders, stress while on duty, relations with the superior

W zawodzie policjanta stale występują silne napięcia emocjonalne. Obcowanie ze światem przestępczym, bezpośrednie zagrożenie fizyczne czy wręcz narażenie życia, a także poczucie niepewności towarzyszące ciągłym zmianom organizacyjnym oraz prawno-karne i dyscyplinarne konsekwencje błędów są obciążeniami przekładającymi się na życie zawodowe oraz rodzinne. Nie jest to jednak jedyny zbiór przyczyn związanych z ryzykiem podwyższonego poziomu stresu u policjantów. Kolejnym, istotnym problemem, często wręcz wysuwany na pierwsze miejsce, są stosunki wewnątrz Policji, związane z samym systemem zarządzania oraz relacjami interpersonalnymi [1]. Jaka jest praca funkcjonariusza Policji i na jakie problemy napotyka w codziennej służbie? Na te pytania próbowano udzielić odpowiedzi w niniejszym artykule.

Policja jest organem ochrony porządku prawnego najbardziej widocznym w życiu społeczeństwa, przeznaczonym do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymania porządku publicznego. Do jej podstawowych zadań zaliczono: ochronę życia i zdrowia ludzi oraz mienia, ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie

popęnianiu przestępstw i wykroczeń, wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców. Funkcjonariusz Policji służy społeczeństwu i jest stróżem prawa, często będąc jednocześnie jego pierwszym interpretatorem, który decyduje o sposobie ochrony naruszonego porządku, ale często sam staje się ofiarą.

Art. 27 ustawy o Policji nakazuje funkcjonariuszowi przestrzeganie obowiązków wynikających z roty złożonego ślubowania, brzmiącej następująco: „Ja, obywatel Rzeczypospolitej Polskiej, świadom podejmowanych obowiązków Policjanta, ślubuję: służyć wiernie Narodowi, chronić ustanowiony Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej porządek prawny, strzec bezpieczeństwa Państwa i jego obywateli, nawet z narażeniem życia. Wykonując powierzone mi zadania, ślubuję pilnie przestrzegać prawa, dochować wierności konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej, przestrzegać dyscypliny służbowej oraz wykonywać rozkazy i polecenia przełożonych. Ślubuję strzec tajemnicy państwowej i służbowej, a także honoru, godności i dobrego imienia służby oraz przestrzegać zasad etyki zawodowej” [2].

Z tekstu rot wynika zatem, że Policja jest formacją zawodową, w której działania wpisano obowiązek narażania życia. Policjant po 3 latach jest mianowany funkcjonariuszem w służbie stałej, a do tego czasu jest policjantem w służbie przygotowawczej, podlegającym wyjątkowemu opiniowaniu i ocenie.

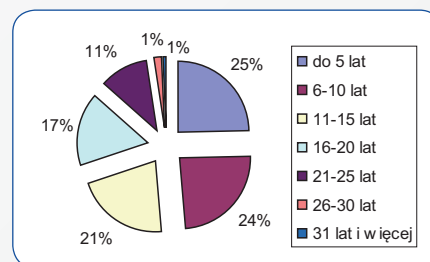
Praca policjantów w badaniach ankietowych

Przedstawione w artykule dane są wynikiem analizy ankiet, które wypełniło 210 funkcjonariuszy Policji na przestrzeni lat 2011-2013, legitymujących się już pewnym doświadczeniem zawodowym i pracą w komendach powiatowych i miejskich policji z kilku województw. Na ich podstawie powstały wnioski dotyczące ankietowanych policjantów. W badaniu nie uwzględniono grupy policjantów zajmujących stanowiska w służbach logistycznych oraz funkcyjnych, gdyż mają oni zwykle pośredni kontakt z utrzymywaniem porządku i przeciwdziałaniem zjawiskom patologicznym w życiu społecznym. Wiek i staż pracy były zróżnicowane.

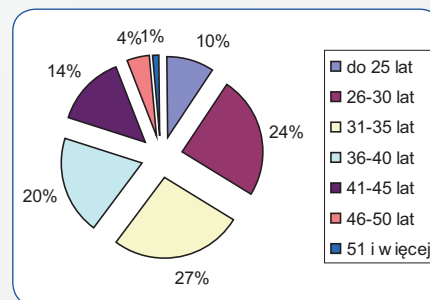
Wśród ankietowanych znalazły się zarówno osoby legitymujące się stosunkowo krótkim stażem, tj. do 5

Tabela. Subiektywna ocena wybranych aspektów w pracy policjanta
 Table. Subjective evaluation of chosen aspects of policeman's work

Lp.	Pytania	TAK	NIE
1	Czy lubisz swoją pracę?		
2	Czy zostały spełnione Twoje nadzieje, w związku z przyjęciem się do służby?		
3	Czy praca jest stresująca?		
4	Czy boisz się o swoje zdrowie i życie idąc do pracy?		
5	Czy odreagowujesz negatywnie stresujące zdarzenia podczas pracy?		
6	Czy praca w nocy jest dla Ciebie uciążliwa?		
7	Czy masz problemy ze snem (zaśnięciem)?		
8	Czy śnią Ci się sytuacje z pracy?		
9	Czy bywają sytuacje, które przekraczają Twoje kompetencje?		
10	Czy praca wpływa (przekłada się) na relacje w rodzinie?		
11	Czy odczuwasz wsparcie swojego przełożonego w pracy?		
12	Czy w trudnych sytuacjach czujesz, że przełożony wsparł Cię?		
13	Czy ufasz swojemu partnerowi w czasie akcji?		
14	Czy czujesz, że jesteś w pełni zdolny, by sprostać stawianym Ci zadaniom?		
15	Czy regularnie uczestniczysz w obowiązkowych zajęciach sportowych?		
16	Czy poza pracą masz czas na zajęcia sportowe?		
17	Czy uważasz, że zajęcia strzeleckie są w wystarczającej ilości?		
18	Czy radzisz sobie z czynnościami administracyjno-biuroowymi?		
19	Czy szkolenia zawodowe (tematyka) są dla Ciebie satysfakcjonujące?		
20	Czy polecilibyś innemu pracę w policji?		

Rys. 1. Liczba lat w służbie Policji
 Fig. 1. The number of years of service

Rys. 2. Przedział wiekowy funkcjonariuszy Policji
 Fig. 2. Age of policeman

lat służby (24,7%), jak i pełniące swe obowiązki służbowe 31 i więcej lat (rys. 1.). Natomiast najliczniejszą grupę pod względem wieku stanowili funkcjonariusze w przedziale wiekowym 31-35 lat (26,19%), (rys. 2.).

Negatywny wpływ na zadowolenie z pracy, według ankietowanych, ma brak potrzebnych do pracy środków, łatwość zastosowania wobec nich kary dyscyplinarnej, przeciążenie ilością obowiązków, niejasne zasady oceniania przez przełożonych oraz złe relacje z przełożonymi. Problemy środowiska zawodowego generowane są również przez nieprawidłowe relacje interpersonalne na płaszczyźnie przełożony – podwładny (48,6%). Policjanci zazwyczaj żyją w ciągłej obawie przed fizycznym zagrożeniem i są często uczestnikami dramatycznych sytuacji, co staje się źródłem stresu, problemów rodzinnych i osobistych. Funkcjonariusze dostrzegają negatywny wpływ stresu zawodowego na relacje i życie rodzinne (54,3%) – stres nasila konflikty domowe. Potwierdzają to także wyniki ankiety przeprowadzonej na zlecenie ZW NSZZ Policjantów KSP: prawie połowa ankietowanych policjantów uważa, że nie można pogodzić życia osobistego z zawodowym tak, aby osiągnąć równowagę i satysfakcję [3]. Z naszych badań wynika także, iż 92,3% ankietowanych uznaje pracę-służbę za stresującą. Natomiast pozytywnie na motywację do służby i zadowolenie wpływają: atmosfera w pracy, docenianie zaangażowania w pracę, dobre relacje ze współpracownikami.

87,6% ankietowanych ufa swojemu partnerowi podczas wykonywanych zadań. Wyjątkowo stresującą sytuacją jest podejrzenie funkcjonariusza o niewłaściwe użycie broni palnej. Ustawa o Policji zobowiązuje funkcjonariusza do użycia broni w sposób wyrządzający najmniejszą szkodę osobie, przeciwko której występuje i użycie jej w ostateczności [2]. Te skądinąd konieczne i słuszne zastrzeżenia mogą powodować strach policjanta przed konsekwencjami. Szczególnie dotyczy to sytuacji, kiedy broń jest użyta przez policjanta w obronie własnej. 79% ankietowanych uważa, że zajęcia strzeleckie są niewystarczające, a 52,4% – że szkolenia zawodowe (tematyka) są dla nich niesatysfakcjonujące.

Z rozmów, jakie przeprowadzono w trakcie zbierania ankiet wynika, że funkcjonariusze Policji:

- jako główne źródła stresu wymieniali:
 - surowe konsekwencje popełnionego błędu i często niesprawiedliwe traktowanie przez zwierzchników
 - niewłaściwe traktowanie podwładnych przez przełożonych
 - konieczność dotrzymywania terminów bez względu na istotne przeszkody
 - poczucie niepewności, wynikające z działania bez pełnej informacji i wyraźnie określonego celu
 - narzucanie zadań nieoczekiwanych i pospiesznie ich wykonywanie oraz niedocenianie wysiłków przez przełożonych
 - uważają, że tzw. wypalenie zawodowe powoduje brak odczuwania satysfakcji z wykonywanej pracy zawodowej, a czynnikami prowadzącymi do wypalenia są m.in.:
 - narażenie życia
 - dyspozycyjność (24 godziny na dobę)
 - brak stabilizacji zawodowej
 - konflikty organizacyjne
 - presja publiczna
 - niesatysfakcjonujące wynagrodzenie
 - warunki służby.

Zagrożenia zewnętrzne

W Polsce z powodu skrajnego ubóstwa cierpi około 2 miliony osób, a kolejne 5 milionów zmaga się z trudnymi warunkami życiowymi¹, które mogą prowadzić do świata przestępczego, z którym funkcjonariusz Policji ma codziennie niemal do czynienia.

Najbardziej niepokojący jest jednak fakt, że mimo spadku liczby poważnych przestępstw kryminalnych (np. zabójstwa, rozboje z bronią lub niebezpiecznym narzędziem etc.²) świat przestępczy

czy dysponuje coraz nowszymi instrumentami używanymi do ich popełniania. Niejednokrotnie nawet zwykła interwencja może skończyć się tragicznie, a z takimi funkcjonariuszami Policji spotykają się codziennie. Wydawać się może bezpieczne wezwanie do zwykłej awantury domowej, a tymczasem niejednokrotnie sprawcy dysponują niebezpiecznym narzędziem. Wtedy liczy się refleks, szybka reakcja funkcjonariusza Policji. Jak wskazują dane przygotowane przez KG Policji, od 1996 r. zginęło na służbie 97 policjantów, a corocznie ok. 5 tysięcy zostaje rannych podczas wypełniania swoich obowiązków³.

Zagrożenie wynikające z narażenia na coraz częstsze akty przemocy jest zjawiskiem istotnym nie tylko z punktu widzenia socjologicznego, ale także psychologicznego. Duże poczucie zagrożenia może doprowadzić do błędów, niedociągnięć, a nawet przestępstw popełnianych podczas realizacji zadań służbowych, a także do tragicznych w skutkach oddziaływań na życie osobiste [4]. Słowna agresja funkcjonariuszy wobec obywateli, nadużywanie przemocy fizycznej oraz manifestowanie wobec nich podejrzliwości i wyższości jest jedną z przyczyn krytyki w sferze stosunków policji ze społeczeństwem. Działania w poczuciu zagrożenia, stała presja wywierana przez społeczeństwo oraz zwierzchników, by wykazywać się sprawnym i profesjonalnym działaniem powoduje przewrażliwienie niektórych funkcjonariuszy, przez co stają się bardziej podejrzliwi, a niekiedy agresywni⁴.

W trakcie pełnienia służby, a szczególnie interwencji policjant często zmuszony jest do szybkiego przystosowania się do sytuacji zmieniającej się niekiedy błyskawicznie. Nierzadko działając w sytuacjach skrajnych, funkcjonariusz musi być świadomy istnienia realnego niebezpieczeństwa związanego ze ściganiem i walką z przestępcą oraz koniecznością działania w sytuacji nieprzewidywalnej i trudnej. Bezpośrednie zagrożenie w konkretnej

¹ Ubóstwo i niedożywienie w Polsce http://www.pah.org.pl/o-pah/186/ubostwo_i_glod_w_polsce;2013

² Raport statystyczny za 2012 rok http://www.statystyka.policja.pl/portal/st/894/83413/Raport_statystyczny_na_2012_rok.html;2013

³ Księga pamięci <http://www.info.policja.pl/portal/inf/865/;2013>

⁴ Badania własne autora.

sytuacji uważa się za jeden z najpoważniejszych stresorów pracy w Policji [5]. W trakcie interwencji narażeni są na śmierć, a często obrażenia ze strony przestępców decydują o zdrowiu i życiu cudzym oraz własnym. Sytuacje te prowadzą do zastosowania środków przymusu bezpośredniego lub użycia broni. Jedną z form zagrożenia policjanta jest czynna napaść na funkcjonariusza, mająca coraz częściej miejsce przy okazji manifestacji i protestów społecznych. Biorąc udział w takiej interwencji policjant jest narażony na utratę zdrowia, a nawet życia przy jednoczesnej słabej ochronie prawnej i braku wsparcia przez przełożonych⁵. Obok przypadków czynnej napaści (art. 223 Kk), naruszenia nietykalności cielesnej (art. 222 KK) i znieważania funkcjonariusza (art. 226 Kk) istnieje również problem tzw. agresji werbalnej, skierowanej przeciwko policjantowi. Ich liczba nie jest oszacowana, jednak zachowania takie, jak można sądzić, są najczęstsza, bo najłatwiejsza i najczęściej bez konsekwencji prawnych, formą znieważenia policjanta.

Zaburzenia snu jako skutek stresu związanego ze służbą

Bezsenność i zaburzenia to powszechny problem ponieważ jest następstwem działania wielu odmiennych czynników, działających na różnych płaszczyznach życia człowieka. Jedną z nich jest życie zawodowe. Dla części osób praca zawodowa jest źródłem satysfakcji, spełnieniem, dla innych zaś przyczyną stresu i nieprzespanych nocy. Różne rodzaje zawodów z jednej strony generują uniwersalne odmiany stresu, a z drugiej specyficzne dla danego zawodu. Stresogenność zawodu wyznaczają między innymi: charakter pracy (praca zmianowa), wymagania (np. dotrzymanie terminów rozpoczętych zadań), stres związany ze specyfiką zawodu (np. stres traumatyczny), warunki pracy [6]. „57,4% policjantów przynajmniej raz w ciągu służby ma do czynienia ze zdarzeniami traumatycznymi w tym 49,6% częściej niż jeden raz. Prawie 5 tys. pracujących ciągle policjantów cierpi na zaburzenia po stresie traumatycznym. Przystępują do codziennych obowiązków, mimo że należy ich uznać za osoby chore”⁶. Z przeprowadzonych badań wynika, że funkcjonariusze postrzegają pracę w Policji przede wszystkim jako niebezpieczną. Wyniki z przeprowadzonej ankiety wykazały, że im większe odczuwalne zagrożenie, tym policjanci gorzej śpią. Dodatkowym czynnikiem, który może stanowić źródło obciążenia w tym zawodzie jest praca zmianowa, która destabilizuje rytm okołodobowy, co może powodować zaburzenia w prawidłowym funkcjonowaniu psychofizycznym i stać się poważnym problemem w regulacji snu. Nie ma więc wątpliwości, że stres w pracy policjanta jest bardzo duży i powoduje szereg negatywnych zjawisk. Z badań wynika, że 55,2% policjantów cierpi na zaburzenia snu, a w szczególności na niemożność zaśnięcia lub budzenie się w nocy. Udział w traumatycznych zdarzeniach i bycie świadkiem takich zdarzeń także wpływają na poważne problemy ze snem u funkcjonariuszy Policji.

⁵ Badania własne autora.

⁶ Informacji na temat zagrożeń psychospołecznych w środowisku pracy w Polsce dr Doroty Merecz i mgr Małgorzaty Waszkowskiej z Zakładu Psychologii Pracy IMP Łódź http://rop.sejm.gov.pl/1_Old/opracowania/pdf/zagr.pdf

Relacje z przełożonym

Stwarzanie warunków do wykonywania zadań to cała sfera działań przełożonego, polegająca głównie na właściwej organizacji pracy, motywowaniu podwładnych, koordynacji i właściwym przydzielaniu zadań. Rola przełożonego nie kończy się na wydaniu polecenia. Musi on jeszcze umożliwić jego wykonanie. Chodzi tu o takie skoordynowanie czynności, aby wszystkie elementy składające się na działania Policji współgrały ze sobą i nie wchodziły wzajemnie w kolizję. Dobra atmosfera pracy i dobre stosunki międzyludzkie mają podstawowy wpływ na warunki wykonywania obowiązków. Niedopuszczalna jest sytuacja, gdy np. przełożony patrzy z niechęcią na policjanta, który podnosi swoje kwalifikacje, nawet, gdy jest to pewnym obciążeniem dla służby. Wydając polecenie, przełożony bierze na siebie odpowiedzialność za decyzję, a policjant staje się odpowiedzialnym za wykonanie zadania.

Aby zadanie wykonać skutecznie i poprawnie, policjant musi zrozumieć polecenie, jego sens i cel, a także znać sposób jego wykonania. Przełożony, wydając polecenie, powinien wiedzieć, komu je wydaje i kto je będzie realizował. Brak wiedzy lub doświadczenia może uniemożliwić wykonanie zadania. Praca policjanta to przede wszystkim działanie, czyli interwencje, prowadzenie postępowań, oględziny, zdobywanie informacji. Jest w nich określony cel, sposób i zasady wykonania. To, jak wykonają zadanie, zależy między innymi od ich motywacji. Przełożony, który zna tę prawdę i posiada chociażby podstawowe umiejętności kierownicze, potrafi pobudzić drzemiące w nich siły i zainspirować do działania, chociaż byłoby to najnudniejsze bądź niewdzięczne zadanie. Czasami uścisk dłoni, głośna pochwała w szerszym gronie lub skierowanie na szkolenie będzie dla policjanta ważniejsze i więcej warte od nagrody pieniężnej, bo potrzebę uznania i akceptacji mamy wszyscy. Jedną z cech, jakimi w mniemaniu każdego policjanta powinien się odznaczać dobry przełożony są sprawiedliwość i obiektywizm. Postulat wydawałby się oczywisty, lecz niestety dość trudny do spełnienia.

Dobry i sprawiedliwy przełożony potrafi uzasadnić swoją decyzję, potrafi powiedzieć co policjant robi źle, a co dobrze, kiedy i jaką sprawę zaniebadał, a co wykonał perfekcyjnie. W każdej instytucji dobry przepływ informacji jest podstawą sprawnego funkcjonowania. Przełożony, który nie wie nic na temat swoich podwładnych nie może skutecznie kierować zespołem, nie może reagować na zdarzenia i problemy swoich podwładnych, ponieważ ich po prostu nie zna. 43,8% ankietowanych uważa, że w trudnych sytuacjach nie może liczyć na wsparcie swojego przełożonego. Pomoc, o której mowa nie musi być dosłowna, to raczej chodzi o wspieranie i okazanie chęci pomocy i zrozumienia. W większości przypadków szczerą rozmową przełożonego z podwładnym pozwoli na znalezienie rozwiązania satysfakcjonującego obie strony. Nieprzystępny przełożony nie będzie wiedział, co sprawia podwładnemu kłopot, jakie ma braki w wyszkoleniu, a jakiej wiedzy mu brak. Istotna w tym wszystkim jest kwestia sposobu rozmowy i wykorzystania wiedzy przez przełożonego. Depresja policjanta i jego skłonności autodestrukcyjne muszą skłonić przełożonego – po konsultacji z lekarzem i stwierdzeniu zaburzeń psychicznych – do ewentualnego odebrania

broni służbowej. Brak działania może skończyć się tragedią. To, jak postąpić, musi zdecydować sam, mając świadomość odpowiedzialności i zaufania podwładnego do przełożonego⁷.

Podsumowanie

Praca w Policji jest postrzegana przez osoby uczestniczące w badaniach jako szczególnie niebezpieczna i niezapewniająca odpowiedniego poczucia bezpieczeństwa społecznego i ekonomicznego policjantów i ich rodzin. Zespół stresu pourazowego doświadczony podczas służby prowadzi do zaburzeń snu wśród policjantów. Biorąc pod uwagę częstotliwość narażenia na stres oraz jego intensywność, służba w Policji może być uznana za jeden z najbardziej stresujących zawodów, ponieważ zarówno w czasie wykonywanych obowiązków służbowych, jak i poza służbą, policjanci spotykają się nie tylko z przejawami agresji słownej wobec nich, ale także z szeregiem aktów agresji fizycznej o różnym stopniu nasilenia. Brak zaufania do partnera, niewystarczająca ilość zajęć strzeleckich oraz niesatysfakcjonujące szkolenia zawodowe wpływają na poczucie bezpieczeństwa i pewność w służbie. Natomiast czynnikiem, którego najbardziej obawiają się policjanci podczas wykonywania zadań służbowych, jest obawa przed ukaraniem za ewentualne popełnienie błędu w realizowanych czynnościach (a nie – jak powszechnie się sądzi – obawa przed kontaktem z niejednokrotnie lepiej wyposażonym i uzbrojonym przestępcą czy zorganizowaną grupą przestępczą).

Niestety, aktualne uregulowania prawne nie pozwalają policjantom na w pełni bezpieczne wykonywanie obowiązków służbowych, ponieważ są zbyt liberalne w stosunku do osób naruszających porządek prawny, w wielu przypadkach są mało precyzyjne, a ich konstrukcja niejednokrotnie pozwala na zbyt wiele możliwości interpretacyjnych. Ponadto, dają policjantom zbyt mało uprawnień, co w znacznym stopniu ogranicza Policji możliwości odpowiedniego przeciwdziałania przestępczości.

Słuszne byłoby zwrócenie uwagi na szkolenia kadry kierowniczej w zakresie podnoszenia umiejętności interpersonalnych, podczas których uczy się skutecznych sposobów porozumiewania się z innymi oraz konstruktywnych sposobów reagowania i rozwiązywania konfliktów. Ważne jest także szukanie własnych sposobów radzenia sobie ze stresem, takich jak ćwiczenia fizyczne, techniki pozwalające rozładować napięcie po sytuacji trudnej, a także zapewnienie odpowiedniej pomocy psychologicznej dla policjantów z zespołem stresu pourazowego.

PIŚMIENICTWO

- [1] Parafiańska M. *Rygorzy służby w Policji a życie rodzinne*. Instytut Wiedzy i Umiejętności, Warszawa 2011
- [2] Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 roku o Policji. Tj. DzU z 2011 r. nr 287, poz. 1687 z późn. zm.
- [3] Sitek E. *Czy to da się pogodzić*. „Policja” 2013, 97, 4:19-21
- [4] Dziedzic A. *Podstawowe zasady bezpiecznej służby funkcjonariusza policji*. Biuro Doradczo-Usługowe BHP Andrzej Dziedzic, Dąbrowa Tarnowska 2012
- [5] Cichorz T., Komor A. *Socjologia dla policjantów*, Wyższa Szkoła Policji, Szczytno 1995
- [6] Kęska K. *Sen*. Via Medica, Gdańsk 2008

⁷ Badania własne autora.